

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Ն Ո Ր

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

(ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ ՓՈՐՁ)

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԲԱՐԵՓՈԽՄԱՆ ԿԷՏԵՐ

Աշխատասիրեց

Խ. Պ. ՔԱՐՏԱՇԵԱՆ

(Հեղինակ)

1926, ՊԵՅՐՈՒԹ

ՏՊԱՐԱՆ «ՀՐԱԶԴԱՆ»

493

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

491-99-1
Զ-30

ՆՈՐ

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԲԱՐԵՓՈԽՄԱՆ ԿԷՏԵՐ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԷԳ
Խ. Պ. ՔԱՐՏԱՇԵԱՆ

508
[Handwritten signatures]

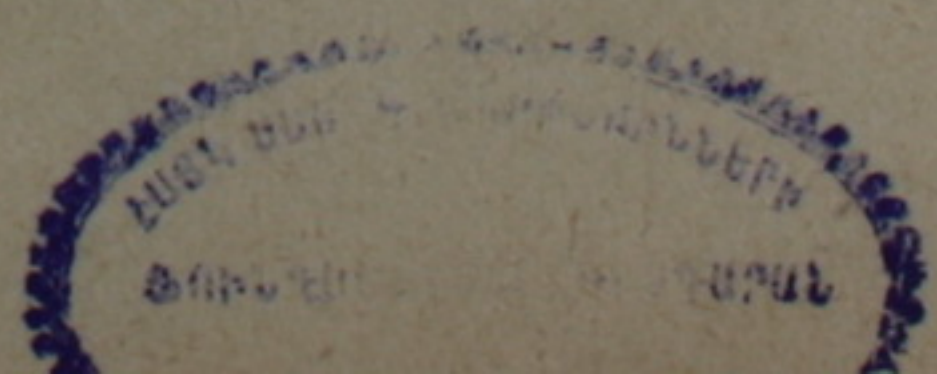

A 57217

1926, ՊԵՏՐՈՒԹ

ՏՊԱՐԱՆ «ՀՐԱԶԴԱՆ»

A 10186

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ՆՈՐ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

(ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ ՓՈՐՁ)

ԳԼՈՒԽ Ա. ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Լեզուի մէջ յեղաշրջումը բոլորովին անտեղի է. ասոր պատճառը լեզուին բնութիւնն իսկ է, որովհետեւ լեզուի մը հնչումներն ու անոնց այս կամ այն կերպ խրմ-բաւորումները իմաստի տեսակէտէ արժէք չունին ինքն-բնական, այլ սովորութիւնը, միջոցի և ժամանակի մէջ ընդհանրացումն է որ զանոնք կը նուիրագործէ:

Այդ է պատճառը որ օրինակ «կալ» հնչումը ուրիշ իմաստով նուիրագործուած է հայերէնի մէջ և մի ուրիշ իմաստով ֆրանսերէնի մէջ (քոս). կամ «ժիր» հնչումը հայերէնի և ռուսերէնի մէջ:

Եթէ լեզուի մը արժէքը իր սովորութեամբ նուիրագործումին մէջ չի կայանար այլ հնչմանց ներգոյ առարկայական արժէքին մէջ՝ այն ատեն հարկ էր որ նոյն հնչումը ամենուրեք նոյն իմաստը տար, և փոխադարձաբար նոյն իմաստն ալ ամենուրեք նոյն ձայնական նշանով արտայայտուէր, և ուրեմն աշխարհի վրայ միայն մէկ լեզու գոյութիւն ունենար. մինչդեռ իրականութիւնը տրամագծօրէն տարբեր է. ահա թէ ինչո՞ւ սովորութեամբ նուիրագործումը լեզուի գոյութեան հիմն իսկ է: Իրաւ է որ ձայնական խրմ-բաւորումներու և տըւեալ ժամանակի մը մէջ անոնց ներկայացուցած իմաստին միջեւ համեմատութիւնը

ժամանակի ընթացքին կրնայ փոխուիլ, ձայնական նշանը կրնայ թաւանալ կամ նրբանալ, երկարիլ կամ կարճիլ. և պայմանադրականօրէն անոր կապուած իմաստն ալ կրնայ երանգաւորուիլ, մասնաւորուիլ, վերացականանալ ու այլաբանական նշանակութեան մը վերածուիլ. բայց այս բոլոր փոփոխութիւնները կ'ըլլան ինքնաբերաբար, անգիտակից կամ կէս գիտակից կերպով, և աս' ոչ թէ ի սէր փոփոխութեան ու յեղաշրջման, այլ լեզուական պակաս մը կամ պէտք մը լրացնելու, մարդկային մտքին մէջ յառաջ եկած զանազանաւորումն (*Differentiation*) ու յստակութիւնը լեզուին ալ հաղորդելու համար. միայն այս դերն է որ կրնայ արդարացնել մինչիսկ բոլորովին գիտակից փոփոխումները. վկայ՝ ԺԹ. դարու վերջին կէսին մէջ շինուած մեր շատ մը նոր բառերը որոնք պէտք մը կը լրացնեն և ո'չ թէ անպէտեղը փոփոխումներ կը պարտադրեն արդէն գոյութիւն ունեցող ձայնական նշաններուն վրայ. անոնք լեզուին ոգիին, այսինքն յստակութեան ու զանազանաւորումին համաձայն են. և ուրեմն հեռու և օտար չեն խօսողէն ու խօսուողէն. և այս իսկ է որ անոնց նուիրագործումն ու ընդհանրացումը կը կարելիացնէ, կը դիւրացնէ մինչիսկ անոնց ընդառաջ կ'երթայ:

Մինչև անգամ նշանակուած իմաստը արտայայտող ձայնական նշաններն ալ մասնակի փոփոխութեանց կ'ենթարկուին դիւրահնչութեան նպատակով. սակայն այս փոփոխումները կը լինին աստիճանաբար, և ոչ թէ յեղակարծօրէն, իբր լեզուին մէջ արդէն գոյութիւն ունեցող երեւոյթներու շարունակութիւնը և ոչ թէ խրաչեցուցիչ ըլլալու աստիճան տարօրինակ ու նորօրինակ. անոնք կը լինին ինքնաբեր' կամ ինքնաբեր երեւոյթներու սերիւ կապուած, և ոչ թէ հրամանով ու հրավարտակով պարտադրուած ու օտար:

Իրաւ է նաեւ որ իմաստին, նշանակեալին համար

նշանակուած ձայնական նշանները յաւիտենական եղած չեն վերջապէս, և ընդհանրանալէ առաջ ունեցած են սկիզբ մը, բայց այս դեռ իրաւսէնք չի տար որ այսօր ալ ունէ մէկը նախաձեռնարկ ըլլայ նոր նշաններ մէջտեղ նետելու իմաստներու, նշանակեալներու համար որ նոր չեն և արդէն իրենց ընդհանրացած նշանները ունենալով տեղ չեն թողուր նորերու: Նշանը պէտք է դայ լեզուական բեմին վրայ ոչ թէ ուրիշ գերակատար մը անհարկիօրէն դուրս հրելով զայն փոխարինելու, այլ դեռ գերակատար չունեցող գերի մը, նշանակեալի մը, իմաստի մը համար:

Լեզուի փոփոխմանց մասին այս տարրական սկզբունքները կարծօրէն պարզելէ վերջ՝ անցնինք նոր ուղղագրութեան խնդրին, ցոյց տալու թէ նա լեզուին հիմնական նկարագրէն ու պահանջներէն, այսինքն իմաստի (նշանակեալի) զանազանաւորումէն և յատկութենէն, ու բառին (նշանին) դիւրահնչութենէն ու գեղահնչութենէն չէ որ բղխած է՝ այլ խրտչօրէն մըտացածին, կամայական ու յեղակարծ է, այնպէս որ փոխանակ նպատակայարմար գիւտի մը, հնարքի մը կամ ելքի մը ազդած հոգեկան բաւարարութիւնն ու վայելքը տալու ընթերցողին՝ զայն կը հեռացնէ իր պարփակելիք մտաւոր ու հոգեկան անվիճելի արժէքներէն ու մտքերէն ալ: Ասոր համար է որ հակառակ հանգուցեալ բանաստեղծ Վահան Տէրեանին անձին ու քերթուածներուն մասին ունեցած համարումիս ու սիրոյս՝ գրեթէ տանջանքով կարդացի Ա. Մակինցեանի միջոցաւ Պոլիս տպուած իր երկերը որոնց նոր ուղղագրութեան վատերանգ շապիկը հագցուած է. ասկէ աւելի մեծ թըշնամութիւն և վիրաւորանք չէր կրնար ըլլալ Տէրեանի հասցէին:

Մանուկ Արեղեանները փոխանակ մաքկական խաղեր խաղալու հայ լեզուի գլխին՝ լաւագոյն պիտի ընէին Լազօ-ի նման Եղիտիներու գրերը գտնելու զբաղելով,

կամ ուսումնասիրելով զանազան արևելահայ բարբառները, վարդաշէնյւոց լեզուն, զոկերէնը, զանազան արցախերէնները և կովկասեան բարբառները, — լեզկերէն, օսերէն, ինկուշերէն, չէչէներէն, չէրքէզերէն և այլն ինչ որ հիւսիսային ժողովրդոց ու մեր լեզուի փոխյարաբերութեան մասին նոր հորիզոններ բանար թերևս, նոյնիսկ հին աղուաներէնի մասին որ բոլորովին կորսուած է բառով ու տառով :

Սակայն անցնինք բուն խնդրին, մեզի ուղեցոյց ունենալով երեք սկզբունք, —

1. Թէ մեր արդի գրական տառահնչումը մերթ անհարազատ ու սխալ է.

2. Թէ զայն ուղղելու համար հարկ է ամենաքիչ փոփոխութիւններով ամենայարմարօրէն հաշտեցնել Ոսկեդարեան առաւելագոյն ճշդութիւնը արդի բարբառներու պարզած ամենէն ընդհանուր երևոյթներուն հետ.

3. Թէ ասոր համար ալ անհրաժեշտ է ամենասերտ օգնութեան կանչել մեր բարբառները :

Ահա այս կերպով է որ պիտի կրնանք մաքրել արդի գրական տառահնչումը անոր վրայ կատարուած, ու մինչիսկ գրով ու գրականութեամբ նուիրագործուող անցեալ ու ներկայ անիշխանական ոտնձգութիւններէ և խեղաթիւրումներէ :

ԳԼՈՒԽ Բ.

Ե-Ի ԵՒ Է-Ի ԽՆԴԻՐԸ

Նոր ուղղագրութիւնը Ե-ին յատկացուցած է միայն անոր վանկամիջեան հինչը. սակայն նա կը սըխալի երբ վանկասկիզբի Ե-ին արդի գրականութեան նուիրագործած կիսաբաղաձայն սխալ հնչումը վերագրելով զայն Յ-ի կը փոխէ և բոլոր Է-երն ալ վտարելով մինչեւ անգամ բառավերջինները, (եջ,

եզ, վազե, մեկնե, արծաթե, բազե, Մանասե
 ևն,] զանոնք Ե-ով կը փոխարինէ: Եթէ մէկ կող-
 մէն Ե-ին ու Է-ին, և միւս կողմէն Ե-ին և Յ—ին
 հինչերուն երկուութիւնն է որ առաջնորդած է Մ. Ա-
 բղեանը այս անտրամաբանական եզրակացութեան,
 սակայն գոնէ կար մեր լեզուի մի այլ երևոյթը որ
 ուէ բացառութիւն կամ երկուութիւն չվերցնել, այ-
 սինքն հայերէնի մէջ բառավերջի Ե.—ի չգոյութիւնը:

Ատկէ զատ Ե և Է նոյն ձայնը չունէին և չունին
 ահա թէ ինչո՛ւ:

Ա.— Ս. Մեսրոպի պէս խորազննին ու փորձար-
 կու մէկը որ հայ գրեր ստեղծելու համար թագաւորն
 (Վռամշապուհ) ու հայրապետը (Ս. Սահակ) գործօն
 օգնութեան կանչելու ազնիւ ու պարտադրող յանդէպ-
 նութիւնը ունեցաւ, որ մինչև Միջագետք օտար եպիս-
 կոպոսի (Դանիէլի) քով մարդ զրկեց քանի մը են-
 թագրական նշաններ ձեռք ձգելու, որ քանի մը ամիս
 զանոնք փորձարկելէ յետոյ թերի գտաւ, ու ինքզինքը
 ենթարկելով դժնդակ ու վտանգալից երկար ճամբոր-
 դութեան մը՝ քանի մը աշակերտներով անձամբ գնաց
 Միջագետք, ու պտտելով Եգիպտոս, Ամիդ, Սամոսատ,
 աշխատեցաւ առաւելագոյնը ձեռք բերել մէկ ճարտա-
 սանէն, միւս եպիսկոպոսէն, գիտնականէն, վարդա-
 պետէն, հելլենագէտէն կամ դպիրէն, որ արքունի դի-
 ւանապետ եղած էր և հետեաբար քաջ տեղեակ էր
 պարսկերենի, ասորերէնի և յունարէնի՝ ահա այս տե-
 սակ հմուտ և գործին ու անոր ճշտութեանը նախան-
 ձաւոր ու բժախնդիր խուզարկու Մեսրոպ մը չէր կըր-
 նար միւսնոյն հինչին համար երկու տառ, Ե և Է ըս-
 տեղծելու ամենատարրական սխալը գործել: Մանաւանդ
 որ իր գտած տառերը թիւով արդէն կիսով չափ աւելի
 էին իրեն ծանօթ Ասորի կամ Յոյն տառերէն, և իրա-
 կա՛ն ու ոչ թէ կամայական պատճառներ էին որ զինք
 պիտի հարկադրէին տառ մըն ալ աւեցնել:

Բ. — Թերեւս առարկուի թէ այդ տառերէն մին երկարը իսկ միւսը կարճն է նոյն հինչին. եթէ այս է որ կը հասկնան քերականները Ե—ը «բայ» և է—ն ալ «գոյ» կոչելով՝ կ'առարկեմ թէ հայերէնի մէջ ձայնաւոր մը երկարածգելու համար օժանդակ տառեր գործածուած են, բայց անոնց համար առանձին տառերու ստեղծուած ըլլալուն փաստ չունինք:

Գ. — Ե—ին հինչը իր արդի վանկամիջեան (և յաճախ ալ, ըստ բարրառներուն, բառասկիզբի) հինչը ըլլալով՝ ինչ էր ուրեմն է—ինը: Ինձ կը թուի թէ ^{ո**} էր, այսինքն էթ բառին (անգ., քով, տնկ., միս) ձայնաւորին հինչը, հետեւեալ պատճառներով. — մեր բարրառներու մեծագոյն մասին մէջ բառավերջի է—ն ^ո կը հնչուի, ինչպէս էական բային սահմ. ներկային եզ. Գ. դէմքը (սե ^ո, եկեր ^ո, տունն ^ո), շատ մը հրամայականներ (սի՛րո, կախո՛ւ, վազո՛ւ, ևայլն), նաև առաջին լծորդութեան բայերու սահմ. ներկայ եզ. Գ. դէմքը, և անկէ շինուած ապառնին ու ստորադասական ներկան (կը բերո, եթէ նետո, պիտի ծեփո ևայլն): Այս բոլոր ^ո—երն ալ է—ով կը ներկայանան գրականութեան մէջ, կարծեմ չեմ սխալիր եթէ ըսեմ թէ չգրականացած հնչումով խօսող ժողովուրդը յաճախ կ'արտասանէ եթո, միթո, գրեթո, թո (տո). մասնաւորաբար այս վերջինը խիստ ընդհանուր է. (երթամ տո չերթամ. ըսաւ տո, ևայլն):

Առ այժմ ^ո հինչը չունենալ կը թուին բացառական հոլովներն ու էական և առաջին ու երկրորդ լծորդութեանց բայերուն սահմանական անկատարը ևն. (տունէն, երգելէն, էի, էիր, էր ևն.) սակայն կրնայ ըլլալ որ բարրառներու խուղարկութիւնը մեզի նոր փաստեր տայ ատոնց, ինչպէս նաև բառամիջի

^{**} ԺԱՄԱՆԱԿԻՆ ԱՅՍՊԷՍ ԴԱՐՁՈՒԱԾ ԱՅՐՈՎ ՆՇԱՆԱԿՈՒԱԾ ԵՐ ՀԱՅԱՏԱՌ ՔՐԴԵՐԷՆ ԳՈՒՐՄԱՆՃԻ ԴԱՍԱԳՐԻՒ ՄԸ ՄԷՁ:

կամ բառասկիզբի է—երուէն ալ տ հնչուելուն. այս առթիւ բաղձալի է որ մեր մտաւորականներէն անոնք որ զանազան գաւառներէ տարէց հայերու հետ կըրնան շփման գալ,— մանաւանդ այս օրերուն երբ մեր զանազան քէմբերն ու գաղութիկները մօզայիք մը կը ներկայացնեն զանազան բարբառներու,—պըրպտումներ ընեն այս տեսակէտէն, և առհասարակ բարբառներու մասին. որովհետեւ խիստ հաւանական է որ անոնց մէջ գտնուին հնչական այնպիսի երեւոյթներ որ Ոսկեդարեանին նմանելովնին կրնան անոր ու արդի գրական խաթարուած հնչումներու միջեւ գտնուած անջրպետը գոցել, ու այսպէսով հայ հնչաբանութիւնը ազատել հակասութիւններէ :

Դ. — Մեր հարաւային դրացի ասորերէնի, ինչպէս բոլոր սեմական լեզուներուն մէջ, կայ տ հինչ, և ասորագէտ Մեսրոպը չէր կրնար անոր անտեղեակ ըլլալ։ Հնչուչտ Ասորա—Ուրարդական դարաւոր կռիւներու ընթացքին կատարուած գաղթեցումներն սւ ցեղախառնումները, ինչպէս նաեւ Հայաստանի հրէական գաղութները մեր բնաշխարհը փոխադրած էին իրենց տ հինչը, ենթադրելով թէ նա իկար արդէն։ Հաւանական կը կարծեմ հիթիթներուն ալ զայն ունենալը։

Ե. Հայոց մէջ տ հինչը վերջէն եկած հինչ մը չէ, այլ Մեսրոպէն առաջ ալ կար. այն պատճառաւ որ բացի Սանսկրիտէն զայն ունէին նաեւ իրանական լեզուները (զանդիկերէն, պահլաւերէն, հին ու նոր պարսկերէն, քրդաց բոլոր բարբառները). իսկ Հայերը որ իրանին դրացի, ու անոր քաղաքական և մշակութական ազդեցութեան դարերով ենթակայ եղած են, անոր պատեւով մինչեւ անգամ իրենց մէկ արքայական (Արշակունի) և մէկ հայրապետական (Պարթև կամ Լուսաւորչեան) տոհմը, և որոնց պարզագոյն թուող երեք հազար բառերուն մէկ երրորդը իրանեան բառերուն խիստ

սերտօրէն նման է *** , այդ Հայերը չէին կրնար ան-
մասն մնալ Իրանի ու հինչէն, եթէ արդէն իսկ չունէ-
նէին. մանաւանդ որ նա դժահինչ և խժալուր ալ չէ

Եւ բժախնդիր խուզարկու Մեսրոպը որ իր զանա-
զան զբաղումներու բերումովն իսկ (նախ զինուորա-
կան, ապա դիւանապետ, և հոսկ վարդապետ) ոտքէ
անցուցած ըլլալով Իրանի մերձ Սիւնիքէն մինչև Ա-
սորի միջագետքը, Պարսկահայաստանէն մինչև յունա-
կանը, ծանօթ էր զանազան հայ բարբառներու ալ.
որ ժամուն մէջ ստիպուած էր ասորերէն Ս. գիրք կարդալ,
ու թարգմանելով բացատրել ժողովուրդին անոր իսկ
բարբառովը, որ բժախնդրօրէն կը ջանար նշանագրել
ուէ ձայնաւոր հինչ ալ,-բանմը որ առհասարակ անծա-
նօթ էր սեմական լեզուաց, Ասորերէնի ու Եբրայերէնի,-
որ շատ շուտ գտաւ թէ յոյն ու ասորի միացեալ այ-
բուրեններն իսկ բաւական չէին հայ զանազան բար-
բառներու բոլոր հինչերը ներկայացնել. որ իր պրպը-
տող կրկտող միտքովն ու ականջովը զանազանեց ու
նշանագրեց մեր ամէնաթեթև ձայնաւորը եղող Ը ն
անգամ, ինչ որ անծանօթ էր մինչ իսկ յունարէնի,
ահա այդպիսի հանճարեղ մէկը չէր կրնար անտեսած
ըլլալ ու—ի պէս դիւրահինչ ու յաճախադէպ ձայնա-
ւոր մը :

Զ.— Հաւանական չէ որ օտարամուտ հինչի մը
դեռ նոր յարմարցուած ձայնական գործարաններ ու-
նեցող ժողովուրդ մը անոր, ու—ի վերածէր եա—ն ալ
(պահեա՛ պահո, սիրեա՛ սիրո, ևայլն), այ—ն ալ
(փայտ, փոտ, մայր՝ մոր ևայլն), է ն ալ (պէտք է՝
պէտք ո, յիշէ՝ յիշո ևայլն), ա-ն ալ (առաջ՝ տռոջ
ևայլն), Ե-ն ալ (մեռել՝ մոռել, ձեռք՝ ձոռք ևայլն) :

Է.— Արդի գրական հնչումով է (è) հինչը կը վե-
րաբերի Ե ին, և այս, ի մէջ այլոց (տես Ե-ի և Յ-ի
խնդիրը, Դիւլիս Գ.) խիստ բացայայտօրէն երևան կու-

*** Տես յառաջաբանը Արիստակայ բառարանի օտքո Ե.
Թիւրքաբան, Վիլննա:

գայ ոչ թէ միայն վանկամիջի Ե-ին հնչումէն, այլ նաև բառասկիզբինէն ալ. ինչպէս այդ ցոյց կուտան մեր շատ մը բարբառները (Էրկու, Էկաւ, Էփել, Էրգնկա, Էլլալ, Էմ, Էս, Էնք, Էն և այլն) ինչպէս նաև Ոսկեդարեան գրականութիւնը. որովհետև այս տըրուած օրինակներուն մէջ եթէ Ե-ը ոչ թէ արդի է, այլ կիսաբաղաձայն Ե-ի պէս (Պերմ. և Լատին. j) հընչուած ըլլար Ոսկեդարուն՝ այն ատեն ճշդասէր Մեսրոպը պէտք էր զանոնք գրած ըլլար՝ ԵԷրկու, ԵԷկաւ, ԵԷփել, ԵԷլլալ, ԵԷմ, ԵԷս, ԵԷնք, ԵԷն ևն. և կամ յերկու, յեկաւ, յեփել, Յերեզ, յելանել, յեմ, յես, յենք, յեն և այլն:

Է-ին տ հինչը ունենալուն անտեղակ չեն եղած մեր բառագիրք գրողները (Պարսկ. Տճկ. Անգլ.) որ իրր այդ գործածած են Է-ն, բառերու հնչումը տալու ատեն. (անգլ. մէն, քէթ, Էնկրի, տճկ, Էքմէք, պէն և այլն և այլն):

Ուրեմն սխալ է հայ հնչաբանութենէն տ, և զուգընթացաբար այբուբենէն ալ Է-ն վտարել, ասանկով հայ բառերն ալ անհեթեթ փոփոխութեանց ենթարկելով: Եթէ փոխելիք մը կայ ան ալ սա է որ մեր ձեռնհաս բանասէրներուն կողմէ է ով բառերը զատուելէ վերջ (քանզի բառեր կան որ թէ Է-ով և թէ Ե ով ալ կը գրուին) պէտք է Է-երը տ հնչել առանց ուղղագրական փոփոխութեան, առ այժմ բացառութիւն համարելով բացառ. հոլովի մասնիկը եթէ զօրեղագոյն փաստեր չգան զայն ալ փոխելու: Այս աւելի քիչ փոփոխութիւն (և աւելի ճշդութիւն) պիտի նշանակէր քան Է-ի վտարումէն առաջ եկածը, նոյն ատեն նըլաղ խրտուցիչ պիտի ըլլար և աւելի ժողովրդական. որովհետև, ինչպէս տեսանք արդէն, տ հինչը խիստ յաճախադէպ է մեր բառերուն մէջ: Առանց այս վերջին իրողութեան չպիտի յանդգնէի նման առաջարկ մը ընել:

ԳԼՈՒԽ Գ.

Ե-Ի ԵՒ Յ-Ի ԽՆԴԻՐԸ

Արդի գրական տառահնչումով Ե-ը երկու հինչ ունի. վանկամիջեան կամ ձայնաւոր (օր. դեռ, գերի ևն.) և վանկասկիզբի կամ կիսաբաղաձայն կամ կիսաձայն (օր. Եաֆա, Եաթաղան, Եփ, ևն.)

Ասոնցմէ առաջինն է որ հարազատ է և ընդհանուր օրէնքը կը կազմէ. իսկ երկրորդը, թերևս միայն մասնակի պարագաներուն մէջ է որ ճիշտ է, և ոչ թէ միշտ: Ահա թէ ինչո՛ւ:

Ա.— Ե-ի բուն ձայնն է իր վանկամիջեան ը հնչումը, անոր համար որ ոչ թէ, միայն վանկամիջին այլ նաև բառասկիզբին ալ երբ իրեն բաղաձայն մը կը յաջորդէ նա նոյն ձայնն, ունի ինչպէս վերը տեսանք. ասկէ զատ օտար բառերու Է-ն Ե-ով տառադարձուած է Ոսկեդարուն, ինչպէս՝ Եպիսկոպոս, Եկեղեցի, Եփեսոս, Եղիա, Եղիսարէթ, Եգիպտոս և այլն:

Բ.— Վանկասկիզբի կիսաձայն Ե-ին համար (Եօթա, յ, յ) Ոսկեդարը Յ յատկացուցած է.

Գ.— Մեսրոպի պէս մէկը նոյն հինչին համար երկու տառ չպիտի ստեղծեր երբեք, թէ Յ և թէ Ե:

Դ.— Եթէ Յ և վանկասկիզբի Ե-ը նոյնահինչ են հապա ինչպէ՞ս կարդալու է յԵգիպտոս, յԵրուսաղէմ, ներգոյականներուն առաջին վանկերը. այդպիսի կըրկնակ հինչ մը կարելի է արաբերել բառամիջին երկու ձայնաւորներու միջև, բայց ոչ երբեք նոյն վանկին մէջ:

Ե.— Բառեր կան ուր Ե-ը կիսաձայն թուած է, սակայն հայերէն վանկարաժանումի օրէնքը կուգայ և անոր յատկանիշը կը ճշդէ, այսպէս է — ութիւն — ին սեռական հոլովը — ու թեան: Մանօթ է որ ըստ մեր վանկարաժանման օրէնքին երկու ձայնաւորներու մի-

ջն գտնուող մէկ բաղաձայնը վերջինին կ'երթայ, իսկ եթէ մէկէ աւելի են միայն վերջինը երկրորդ բաղաձայնին կ'երթայ և միւսները առաջինին, օրինակ՝ բարձ—րու—թիւն, կարծ—րու—թեան, յա—րու—թեան։ Արդ եթէ վերջին օրինակին Ե—ը վանկասկիզբի է (կիսաբաղաձայն) այն ատեն պէտք է բառը մականուների մը պէս արտասանենք թ—ն նախորդ ձայնաւորին տալով [յա—րու[թ—եան], սակայն ոչ ոք այսպէս կը հնչէ, ոչ իսկ Մ. Արեղանը, այս կը նշանակէ որ Ե—ը այլևս վանկասկիզբի (կիսաձայն) չէ, այլ ձայնաւոր, այսինքն արդի գրական է—ի հնչում ունի, որով վերջին վանկը կ'արտասանուի արագ հնչումով մը —[թէան, յարու—թեան։ Ծիշտ նոյն վանկարաժանումի փորձաքարին զարնելով է որ կը գտնենք թէ օր. չարու—թիւն (և ոչ թէ չարու[թ—եւն), գիւղ (և ոչ թէ գը—եուղ), կեանք (և ոչ թէ կը—եանք) եղջիւր (և ոչ թէ եղջը—եիւր) բառերը և նմանները կիսաձայն Ե—ի հնչում չեն պարունակեր, այլ պարզօրէն արագ հնչուող հետեւեալ ձևերը կը ներկայացնեն (արդի գրական տառահնչումով գրուած). — Չարու—թիւն, գիւղ, կեանք, եղջիւր, իւր (իւր), միւս, (միւս), արիւն (արիւն) և բոլոր—ութիւնները։

Որով եթէ ասոնց մէջ կիսաձայն Ե չկայ ուրեմն զայն Յ—ով փոխարինելու պէտքն ալ չկայ ինչպէս ըրած է նոր ուղղագրութիւնը, գրելով՝ չարություն, չարության, գյուղ, կյանք, եղջյուր, յուր, մյուս, արյուն և այլն։

Զ.— Դիտելի է որ հայերէնի երկրարքառները ձայնափոխութեան ենթարկուելու ատեն երկրարքառին առաջին ձայնաւորը կը պահեն առհասարակ և յաջորդը կը կորսնցնեն, օրինակ՝ այ=ա (քայլ՝ քալել, այս՝ աս), ոյ (ույ)=ու (յոյս՝ յուսալ, կոյտ՝ կուտակել, անոյշ՝ անուշութիւն), իւ (իււ)=ի (իւր՝ իր, իւրեանց՝ իրենց), եւ կամ եօ=ե [գեւղ կամ գեօղ՝ գեղ], եայ [էայ]=է [գործունեայ՝ գործունէութիւն

երկաթեայ՝ երկաթէ,)։ Արդ եթէ ասոնց հետ համեմա-
տենք եա=վանկամիջեան ե (կորեակ՝ կորեկ, ատեան՝
ատենապետ, լեառն՝ լեռ, սեաւ՝ սեւ, Սանդուխեան՝
Սանդուխենք կամ ենց, հասեալ է՝ հասեր է կամ հասել է)
այն ատեն շատ որոշակի կը յայտնուի թէ մեր վան-
կասկիզբի կիսաձայն համարած ե—երն ալ ուրիշ բան
չեն եթէ ոչ ձայնաւոր ե, արդի գրական է հնչումով.
այնպէս որ իրականին մէջ կը հնչենք կորեակ, ատեան,
լեառն, սեաւ, Սանդուխեան և այլն։

Է. Եւ արդէն եթէ քննենք մեր հնչելակերպը կը
տեսնենք որ եա—ն ու եայ—ն աւելի դիւրին է
հնչել ե—ի ձայնաւոր [վանկամիջեան] հնչումովը
—էա, քան կիսաձայն [բառասկիզբեան] հնչումովը.
աւելի դիւրին հնչել մա—նէակ, վերա—ցէալ, բարու-
թեան։

Ը. Նոյն իսկ եթէ, համաձայն արդի գրական ան-
ճիշդ տառահնչումին, պէտք է հնչել եէրթալ, եէրգել,
եէփել, եէրենալ, հապա ինչո՞ւ այդ ե—երը կ'անհե-
տին ոչ թէ սոսկ ժողովուրդին այլ մաքրախօսներու
իսկ բերնին մէջ երբ՝ կը, պիտի, պիտ', 'տ', մի՛ գոր-
ծածել պէտք կ'ըլլայ անոնցմէ առաջ—կէրգեմ, կ'էր-
թաս, պիտ' էփես, տ'էրենամ, մ'էր'գեր, մ'է'րթար,
են, ինչո՞ւ համար այդ հինչը կը մնայ կյանք, մյուս,
արյուն բառերուն մէջ [ըստ իրենց գրածին] իսկ կ'ան-
հետի միւս բառերուն մէջ ուր ե-ով է որ կը գրուի, և ոչ
թէ կողմնակի ի—ներով ինչպէս միւս—ին, արիւն—ին
մէջ։ Ուրեմն, սխալ է, իբր ընդհանուր կանոն, վան-
կասկիզբի ե—ին վերագրել կիսաբաղաձայնի [կիսաձայ-
նի] դեր, և յետոյ այդ անճիշդ հինչին Ոսկեդարեան
ճշդութեան շապիկը հագցնել ու զայն Յ-ի փոխել։

Աւելի ճիշտ է ժողովուրդը երբ կը հնչէ «էրբոր,
էկեղեցի, էրթամ, էփել, էլլել» քան մաքրախօսը որ
կ'արտասանէ «եէրբոր, եէկեղեցի, եէրթամ, եէփել,
եէլլել»։ Իսկ երբ նոր ուղղագրութիւնը կը նուիրա-

գործէ վերջինին սխալ հնչումը, միանգամայն բառերուն պատկերն ալ յեղաշրջելով՝ տեսէք թէ ի՞նչ կը ձևանայ. «Յերբոր, յեկեղեցի, յերթամ, յեփել, յելլել»։ Այս կը նշանակէ ուրիշին խոշոր կօշիկը հագնիլ սխալմամբ, և անոր յարմարցնել իւրայատուկ կօշիկին կրկնակօշիկը. հետեանքը կ'ըլլայ առաջինէն աւելի գէշ — պատռիլ, ճաթիլ։

*
* *

Հոս նիւթէն շեղելով փորձենք քննել թէ ի՞նչ են արդի գրական տառահնչումին խեղուած ըլլալուն պատճառները. —

1. — Մեր մտաւորականներուն նպատակաւոր կամ անգիտակից մարմաջը ինքզինքնին, ոչ թէ միայն իրենց տարազով կամ վարուելակերպով, այլ նաև լեզուով և հնչումով ռամիկէն զանազանելու. ասով է որ Թիֆլիզի կամ Պաքուի հայը «ինտելիգենտ» երևնալու համար փողոցին մէջ ռսւսերէն կը բարբառէ մինչև որ տան մէջ ալ կ'սկսի. ասով է որ Պոլսոյ կաթոլիկ հայը ֆրանսերէնով կը համեմէ իր հայերէնն ու թուրքերէնը. ասով է որ դեռ նոր թուրքերէն սորվողները իրենց հայերէնին մէջ թուրքերէն բառեր գործածելէն զոհունակութիւն մը կ'ըզգան։

2. — Հայոց մէջ գործող օտարներու ազդեցութիւնը, իրենց լեզուական ակամայ կամ անճիգ ծեքծեքումներովը երբ հայերէն կը խօսին, մինչև կիլիկեան անկախութեան շրջանէն սկսեալ։

Հաւանական է որ իտալիաէն եկած զանազան ունիթօռներ, ինչպէս նաև ֆրանսացի և Գերմանացի միսիօնարներ դժուարանալով հնչել մեր տ ձայնը զայն [արդի գրական հնչումով] է — ի [é] փոխեցին, ինչ որ մերոնց կողմէ գիտակցարար կամ անգիտակցարար կապկուեցաւ, մանաւանդ որ անոնք, օտարները մըտաւորականներ էին և մտաւոր հողի վրայ կը գործէին

մեր ժողովուրդին մէջ որ միշտ ակնածանքով նայած է ինչպէս ուսումնականներու նոյնպէս քրիստոնեայ եւրոպացիներու վրայ մանաւանդ երբ ասոնք շիկահեր ու կապուտաշուի հիւսիւսականաց տիպէն եղած են ։ Այս օտարամոլութեան ու նմանցնելու բնազդէն է որ երբեմն հայեր ամերիկեան R—ի պէս կը հնչեն մեր ը տառը ։

3.— Ռուսաստանի, Գերմանիոյ, Իտալիոյ և Գրանսայի հետ շփման եկող մեր մտաւորականները անշուշտ ազդուած ըլլալու են այն երևոյթէն թէ անոնց ձայնաւորներուն մէջ տ չկայ ։

4.— Ասոր հետ զուգընթացաբար այն իրողութիւնը թէ տ խիստ առատ է դրացի արաբին, պարսիկին, թաթարին, թուրքին ու քրդուն լեզուներուն մէջ. իսկ անոնց վրայ թշնամօրէն, արհամարհով ու հեգնանքով նայելու քաղաքական և տնտեսական իրաւացի պատճառներ ունեցած ենք երբեմն ։ Եւ այս զանազան պատճառները կրնան զիրար ազդուապէս ուժեղացուցած ըլլալ ։

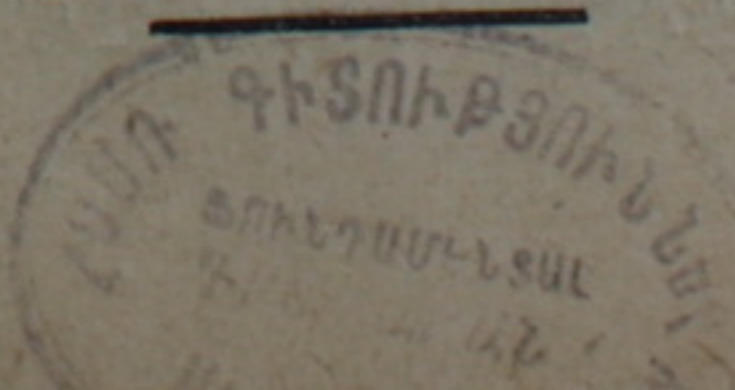
5.— Մեր լեզուին կարգ մը բացառութիւններն ալ կրնան նախասկիզբ նկատուիլ մեր դրական տառահնչումի լեզման, օրինակ, մեր Աստուածաշունչը որ յունարէն Եօթանասնիցին վրայէն թարգմանուած է՝ անոր յատուկ անուանց յ—երը հայերէն Յ—ով կը տառադարձէ և E—երն ալ Ե—ով [Յիսուս, Յեսու, Յոր, Յերոքովամ, Յովհաննէս և այլն. Եգիպտոս, Եփրեմ, Եսաւ, Եսայի, Եղիա, Եղիսէ, Եդեմ և այլն. սակայն ինչո՞ւ մերթ Ե—ով տառադարձած է ասոր չը համապատասխանող յ—երը, ինչպէս Երուսաղէմ, Երիքով, Երեմիա, Եհովա [բայց ոչ Յերոքովամ և էմմանուէլ] . ո՞ւրկէ է այս հակասութիւնը, սխալէ՞ թէ հնչարանական պահանջներէ և շեշտաւորումներէ, որոնց վրայ որոշ հետք կրնան ձգած ըլլալ Հայաստանի մէջ վխտացող ասորի կղերականները իրենց սե-

մական արտասանութեամբ : Արդեօք պատճառը ե—ի
յաջորդ Բ—ին անպայման ձայնաւորի մը յենելու և
հետեւելու իւրայատուկ պահանջն է . [օրինակ՝ պարս-
կերէն ըէսէն՝ հայերէն առասան, երասան, պրս . ըէտ՝
հյր . առատ, պահլաւերէն ըէկ՝ երակ, ըէմ՝ երամ, պրս .
ըէնկ՝ երանգ, նաւ Հըռովմ, Հըռաքել, կամ ռամկերէն՝
Ըռուրէն, ըռուպ, ըռահան և այլն] : Իսկ՝ ռարբի, րա-
բունի ինչպէս նաև եհովա բացառութիւնները կը մեկ-
նուին անով որ սուաջին երկուքը իրենց սուաջին վան-
կով կը շեշտուէին ասորի կղերին լեզուին մէջ և ուստի
անփոփոխ մնացած են . իսկ վերջինին ալ սուաջին վան-
կը չէր որ կը շեշտուէր, ուստի իր եօթայի այսինքըն
կիսաբաղաձայն ե—ի հինչին յ—ն կորսընցնելով ե-
ղեր է միայն ձայնաւոր և—օ :

Այս տեսակէտէն թելադրական է յիշել թէ Արաբներու
և այլ բարբառներու մէջ ե—ը երբ անշեշտ է՝ է կը
հնչուի, ինչպէս՝ էլլամ, էլէ՛ք, էլլա՛նք, էփել և այլն .
բայց երբ շեշտ կառնէ բառասկիզբի կիսաբաղաձայն
ե—ով կը հնչուի ինչպէս՝ ե՛լ [հնչէ եէ՛լ] հրամայականը
և եփ, երգ՝ երբ կը շեշտուին : Թերևս այս մէջ բերուած
երկու երևոյթները յայտարար նշանն են հայերէնի
հնչարանութեան որոշ օրէնքներու, որոնց յայտնութիւ-
նը [եթէ արդէն յայտնուած են ես տեղեակ չեմ] պի-
տի կրնայ երկուութիւնն ու հակասութիւնը լուծել :

Յամենայն դէպս մեր ձեռնհաս բանասէրները պէտք
է խուզարկեն բառասկիզբի ե—երը, գտնելու թէ ի՛նչ
պարագայի է որ անոնք կիսաձայն, և ի՛նչ պարագայի
է որ ձայնաւոր կը հնչուին . այս կերպով գոնէ կարե-
ւի պիտի ըլլայ փոփոխելիք բառերուն թիւը քիչցնել,
եթէ երբեք ըլլայ որ փոփոխութեան պէտք զգացուի
դեռ : Ասով գէթ փոփոխումը իր ամենէն բանաւոր ու
նուազագոյն ձևին մէջ դրուած պիտի ըլլայ :

A 57217

Յ-Ի ԵՒ Ղ-Ի ԽՆԴԻՐԸ

Նախորդիւ ըսինք թէ յուսական եօթա ('ie) գի-
րը Յ—ով տառադարձած են Ոսկեդարու թարգմանիչ-
ները. սակայն Յ--ին արժէքը լաւ ճանչնալու համար
պէտք է նկատի ունենալ հետեւեալ մի քանի կէտերը:

1. — Յ—ին Ոսկեդարեան ենթադրուած հնչումը
միայն այ և ոյ երկրարժաներուն մէջ մնացած է
[այս, քոյր], իսկ բառակիզրը երբեք նոյն հնչումը
չունի այսօր, և այս երևոյթը այնքան ընդհանուր է
որ մարդ ակամայ կը հարցնէ թէ արդեօք նա երբ և
իցէ ունեցած է իրեն վերագրուած հնչումը, զոր ո՛չ
գրական լեզուն և ո՛չ ալ ոեւէ բարբառ չէ պահած.
միայն Տիարպէքիւրի և Մարաշի բարբառներն են որ
ե՞՞ր կը հնչեն ինչ որ Արաբկերի բարբառը հազագա-
յին Յ—ով մը պահած է, յո՞ւր [ո՞ւր]: Ուրիշ նման
պարագայ անծանօթ է:

2. — Ինչպէս նախապէս տեսանք, յուսարէն 'ie-ի
տեղ միշտ Յ չէ որ գործածուած է այլ և ալ [Երուսա-
ղէմ, Եհովա և այլն]:

3. — Ոսկեդարէն մնացած անձայն Յ ալ կայ [ծա-
ռայ, արքայ, վերայ, զգաստանայ], թէև շահեկան է
գիտնալ թէ միշտ ալ անձայն եղած է նա, քանի որ
յոքնակիին մէջ չէր անհետեր [ծառայք, քահանայք]:

4. — Յ միայն յ—ի տեղ գործածուած չէ այլ ու-
րիշ տառեր ալ անով կը ներկայանան ինչպէս՝ ի [յա-
թոռն], հ [Պահլաւ հետու՝ հյր, յատուկ, հիւսել՝ յօ-
սել, զանդիկերէն՝ հէթիա՝ հյր, յայտ], փ [զանդիկե-
րէն փայ՝—ոտք, որմէ յետ, սանսկրիտ փէնչէտէսէն՝
հյր, յիսուն=հինգ-սուն], ֆ [պրս, ֆէսան՝ հյր, յե-
սան]: Արդեօք չի՞ կրնար ըլլալ որ այս բոլոր տառերուն
մերձ որոշ հազագային հինչ մը ներկայացնէ, ինչպէս
որոշապէս կայ արաբկերերէնի մէջ:

5.— Յ—ի աշխօրուան բառասկիզբի ձայնը եօթայի (i) նման չլլալէ զատ հ ալ չէ. հ—ի համար հագագի դռնակը աւելի լայն կը բացուի և շատ օդ դուրս կը խուժէ, իսկ յ—ի համար քիչ օդ կ'արտաշնչուի հագագի նեղ բացուած դռնակէն: Այս զգալի տարբերութիւնը որոշապէս կ'զգացուի երբ արարկերցիի մը հնչել տրուի:

Վերոյիշեալ պատճառներով, ուրեմն, սխալ է Յ գրել ամէն անգամ որ Ե—ին ոչ—վանկամիջեան հընչում մը նշանակել ուզենք. այդ կը լինի չափազանց փութկոտութիւն և յախուռն փոփոխութիւն: Սխալ է նաև բառասկիզբի յ—երը հ նշանակել, ինչ որ նոյնպէս յախուռն ու անճիշտ փոփոխութիւն մ'է. յ—ի անհետացումը, [երբ երկդիմութիւն չառթեր] աւելի ճշդամերձ պիտի ըլլար քան անոր փոխարինւումը Հ-ով. աւելի հասկնալի ու ճշդամերձ պիտի ըլլային առաջ, աւխտեան, ետոյ [էտոյ], անկարծ, աջող, անճնառութոյս, ունութար, ուլիս ևն. հնչել՝ քան հառաջ, հաւխտեան, հետոյ, հանկարծ, հաջող, հանճնառութ, հոյս, հունութար, հուլիս, ևայլն:

Սակայն ո՛չ մին և ո՛չ միւսը, բարբառներու քննութիւն մը եթէ ցոյց տայ որ Յ իւրայատուկ հընչում մը ունի առհասարակ՝ այն ատեն խնդիրը ինքնին լուծուած կ'ըլլայ: Յամենայն դէպս սպասելու է խոր ու ընդարձակ քննութեան մը, զոր կատարելու են ձեռնհաս բանասէրներ ոչ թէ սոսկ գրուած այլ և խօսուող խօսքին վրայ, մեր բարբառներու բոլոր տեսակներուն վրայ: Կեղուի մէջ ալ պէտք է մտցնենք ռամկավարութիւնը, քուէատուները ըլլալով մեր բարբառները:

ԳԼՈՒԽ Ե.

ՈՅ—Ի ԽՆԴԻՐԸ

Նոր ուղղագրութիւնը ոյ երկրարժաւը ույ—ի

փոխած է բուն հնչումը ներկայացնելու համար Դիտել
կուտանք որ ոյ երկբարբառը իրաւ է որ գրական լե-
զուի մէջ ույ կը հնչուի՝ սակայն կան բարբառներ որ
զայն գրուածին պէս կը հնչեն օյ (օյս, բօյն քօյր,) իսկ
ուրիշներ ալ էօ (լէօս, բէօն), ո (լոս, կապոտ, գոն,
բոն, բոթմատ, քոր,), կամ ու (լուս, բուն, քուր,) :
Այս վերջին երկուքէն մէկը, ըստ երկբարբառներու
ձայնափոխութեան օրէնքին, (որ անոնց առաջին տա-
ռը կը պահէ ու վերջինը կը ձգէ) ոյ—ին ույ հնչումը
կը հաստատէ, իսկ միւսն ալ օյ հնչումը: Ատկէ զատ
եթէ գրական լեզուի մէջ ոյ ու—ի կը փոխուի (լոյս՝
լուսաւոր) կան օրինակներ ալ որոնց մէջ ո—ի փոխ-
ուած է (լոյղ՝ լողալ, ոյր՝ որու, գոյն՝ որգոն, հաճոյք
հաճոյական, գահոյք՝ գահոյից). այս բոլորը մեզ կը
պարտադրեն ուէ փոփոխութիւն ընելէ առաջ սպասել
ու խուզարկել, առ այժմ բաւականանալով սա օրէն-
քով թէ ոյ՝ ույ կը հնչուի երբ վանկը փակ է այսինքն
նոյն վանկին մէջ իրեն բաղաձայն մը կը յաջորդէ (լոյս,
յոյս), և օյ՝ երբ վանկը բաց է, այսինքն երբ վանկին
վերջը մնացած է (նոյ, խոյ) ու Յ—ն անձայն չէ:

ԳԼՈՒԽ Զ.

ԱՆՁԱՅՆ Յ—Ի ՅԱՊԱԽՄԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Բառավերջի անձայն Յ—երը ջնջուած են. (ծա-
ռա, վրա, բրածո, վեր ի վերո, չկա ևայլն): Այս
մասին պէտք է նկատի ունենալ հետեւեալ կէտերը.

1. —Ո—ի յաջորդ Յ—ի ջնջումովը բառավերջին
ո կը մնայ, ինչ որ հակառակ է օրէնքի մը որ իբր
բացառութիւն ունի—այո՛, և գրարար կարգ մը հըրա-
մայականներ (կեցո՛, ուսո՛, զարթո՛ ևայլն):

2. —Ա—ի յաջորդ անձայն Յ—երը վերցնել նը-
սպատկայարմար է, բայց եկուր տես որ այդ Յ-ն նորէն
կ'երևի հոլովման ատեն, հսկա՝ հսկայի ևն: Հայերէնը
սակայն, անխուսափելի տառեր չգրելու օրէնք մը ունի:

անխոռոչափեղ տառ են՝ երկու բաղաձայներու միջև՝ Ը որ կը հնչուի բայց չգրուիր. [կրակ, արկղ, գրատուն և այլն], և երկու ձայնաւորներու միջև ալ յ (երէյի- նուիրատույէ, էյակ, էյութիւն, հոգիյէ, քրիստոնէյու- թիւն, և այլն): Ուրեմն ինչո՞ւ չգրենք նաև ծառաի, ծա- ռաէ, ծառաով և այլն:

Յ.Մ. Արեղեան կարծես զղջալով անձայն Յ—երը վերցնելուն, փոխարէնը ուրիշ բառեր Յ—ով կ'օժտէ անհարկիօրէն, ինչպէս վերը յիշուածները և բայերուն անկատարները. — չոգիյի, եյական, խուզարկույե, Արծկեյե, Մոնթե Գարլոյե, եյի, եյիր, ուտեյիք, հասնեյին ևն: Բայց ի՞նչ հարկ ասոր քանի որ այս յ—երը կը հնչուին արդէն, առանց գրուելու ալ:

4.— Երրորդ լծորդութեան բայերու անկատար- ներն ալ նոյն պատճառաւ նպատակայարմար է գրել առանց Յ—ի. — կարդաի, կարդաիր և այլն:

5.— Այս կերպով անձայն Յ—ով բառերուն յոգ- նակերտ մասնիկ կամ յօդ տալու ատեն Յ—ին ջնջը- ուելու կանոնին տեղի չմնար. ծառան, ծառաս, ծա- ռաներ և այլն:

6.— Նոյնպէս —Օ վերջացող բառերուն Օ—ն հո- լովման ատեն Ո—ի փոխուելու և Յ առնելու կանո- նին ալ պէտք չմնար. Քոնկօի, Քոնկօէ:

7.— Թէև կրկնակ ձայնաւորներու պարագաներ ունինք (հոգիի, Գառնիի, ոստրեե, երեե) սակայն կարելի է կրկնակ Ա—երու և կրկնակ Ո—երու միջև Յ—ն պահել. (հսկայական, բրածոյով): Կարելի է նաև իրերամերձ Ա—ի և Ո—ի միջև ալ, առ հնչական խմբաւորումին իւրայատուկ հանդամանքին պատճա- ռաւ, Յ—ն թողուլ. (մանանայով, քահանայով):

ԳԼՈՒԽ Է.

Վ-Ի ՈՒ ԿԻՍԱԲԱՂԱԶԱՅՆ Ի-Ի, Ո-Ի ԵՒ ՈՒ-Ի ԽՆԴԻՐԸ

Կիսաբաղաձայն ի-երը, ՈՒ-երը և Ո-երը Վ—ով արտայայտուած են. պատիւ, նվարդ, անվանի, զարնըլիլ, Աստված, սեւ, լավ, վոգի, վորդի: Սակայն նկատելի են հետեւեալ կէտերը:

1. Սխալ է թէ Վ—ը յիշեալ հինչերուն հետ նոյնն է. վերի ատամները վարի շուրթին սեղմելով է որ կը հնչենք Վ. մինչ միւսները՝ միայն թեթեւ հպումով, կամ նոյնիսկ առանց ատամներու օգնութեան, միայն շրթներու միջոցաւ: Վերի բառերուն և ի—ով սկսող վանկերու հնչումները բաղդատելը բաւական է ասոր համոզելու: Փորձեցէք ծարւընալ—ին ւ—ը ատամներու սեղմումով ալ հնչել, և իսկոյն աչքի կը զարնէ տարբերութիւնը:

2. Եթէ ւ և վ տարբեր հինչեր չունենային՝ այն ատեն անտեղի կ'ըլլար երկբարբառ կոչել աւ, եւ (եւթն) իւ, ուա, ուե, ուէ, ուի, ւոյ և ուո խմբաւորումները, ինչպէս արդէն չենք կոչեր, օրինակի համար՝ նա, նէ, նու, էն, են, ևայլն:

3. Ի—ին ոչ բաղաձայն կիսաձայնային հանգամանքն է որ կարելի է ^{հարաւ} ծարաւ ին օ. ի փոխուիլը, —աւշարակ, աղաւթք, ծանաւթ, աւրհնել ևայլն: Մինչդեռ անոր տեղ Վ բաղաձայնը պիտի դիմանար ու մնար:

4. Եւրոպեան օ ձայնաւորն է որ ո—ով տառադարձուած է բառերուն սկիզբն անգամ, — Ոքողիւ, Ողիսեւս, Ողիմպոս, Որփէոս, Ովսէէ, Ոսիրիս, ևայլն:

5. Բառասկիզբի ո-երն ալ օ կը հնչուին մեր բարբառներուն, ինչպէս խարբերդերէնի, արաքկերերէնի մէջ, — օսկի, օգնի, օսկոր, ~~օրումն~~, օր(որ), օղորմիս ևայլն, որով Վ էն աւելի ևս կը հեռանան:

6. Գրական լեզուի մէջ ալ Ո—ն Օ կը հնչուի երբ իրմէ առաջ պիտ' և կ' կուգայ, այսպէսով մերկանալով իր կիսաձայնային հինչէն ալ. կ'ոչնչանայ, կ'ողբայ, պիտ' ողորմի, հ—որթ, առ—ողջ, միջակ—որևար:

7. Եթէ երբեմն բառասկիզբի Ո—ն թաւանալով կիսաբաղաձայնի պէս կը հնչուի մեր բարբառներուն մէջ՝ այդ վերագրելի է դարձեալ շեշտաւորումի, որ պիտի երևոյթ մը տեսանք արդէն բառասկիզբի Ե-ի պարագային: Այսպէս՝ արարկերցին ու խարբերդցին ու յարաբերական դերանունը օր կը հնչեն, բայց երբ սա հարցուի կամ շեշտուի՝ խարբերդէրէնով ուժորի, իսկ արարկերենէն՝ աւելի ևս թաւանալով վե՛ր-ի կը փոխուի. վե՛րն օր կ'ուզես—որը որ կ'ուզես: «Որչափ» բառին ալ առաջին վանկը շեշտուելուն համար խարբերդցուն կողմէ կը հնչուի «ուժորչափ»: Նոյնիսկ վ-էն առաջ օ-ի պէս հնչուելիք Ո ն մալաթիացին վ կը հնչէ, «վավ» արտասանելով «ո՛վ» հարցականը, իսկ այլուր «վել» կը հնչեն: Այս երևոյթը մեր շատ մը բարբառներուն մէջ ալ կայ: Ո՛չ բառն ալ նոյնպէս շեշտին երեսէն է որ ուռչ կը հնչուի և ոչ թէ օչ:

Այս բոլոր փաստերէն վերջ շատ որոշ է թէ իրաւացի չէ աննման հինչեր իրարու վերածել, մանաւանդ ձայնաւորը բաղաձայնի:

Այստեղ վերառաջարկ մը: Լաւագոյն է, ինչպէս նախապէս փորձուած էր ռուսահայոց մէջ, կիսաձայն ու—երը չ գրել ի սէր հակիրճութեան, մանաւանդ որ ուէ հակասութիւն կամ երկդիմութիւն չպատճառեր այս. հարւած, լուսւար, փետրւար, աղւոր, հաշւի, պատուով, զւարթ, Նւարդ, նւէր, կուլըտիլ, տւշութիւն նւաղ և այլն:

Այս երևոյթը խիստ յարմարօրէն կը զուգադիպի ի-ի կորուսման կանոնին, և ա՛յ իւ-ին ու-ի փոխուելու կանոնին պէտք չմնար: Պատուի, պատւական, թը-

ւախան, հաշւել և այլն :

Ասով կ'ազատինք նաև ուն Կրկնաձև խրմբաւորութեն զայն կարճ ու յարմար ուն ձեին վերածելով. նախապատուութիւն, նւիրատուութիւն, արժանապատուութիւն. նաև առնոյտ և այլն :

Ասով կ'ազատինք նաև այն մասնաւոր կանոնէն թէ՛ տողադարձի ատեն կիսաձայն ու—ը ը—ւ—ի փոխուելով կը վանկարաժնուի, որով այս կանոնը իր տեղը կուտայ տողադարձի ատեն հնչուող ը երու գըրուելուն ընդհանուր և պարզ կանոնին. հաշւետը—ւութիւն, նւիրատը-ւութիւն, զարնը-ւիլ, պարտը-ւիլ և այլն :

ԳԼՈՒԽ Ը.

Օ—Ի ԽՆԴԻՐԸ

Օ-ն այբուբենէն դուրս վտարուած է և ուով փոխարինուած, մոտ, տոթ, ող, որ (օր) ոտար, ֆոնկո, որինակ և այլն : Բայց պէտք է նկատի ունենալ հետեւեալ կէտերը :

1. Հայերէնի մէկ բացարձակ (բառերու վերջ ու զգալու) կանոնին հակառակ պարագաներ յառաջ կը բերէ մաս :

2. Հարկ է սպասել մինչև որ բարբառագիտութիւնը երևան հանէ օրէնքները որոշ հնչարանական երևոյթներու և պարագաներու երբ, ինչպէս նախապէս տեսանք, շեշտաւորութիւնը կամ որոշ տառերու շրջութումը կը թաւաղնէ ձայնաւոր Ե-ն ու Ռ-ն (Ե և Օ) և զանոնք կիսաձայնի կը վերածէ, եհ և ուն : Եւ Ո-ի փոխուած Օ մը կրնայ նոյնպիսի պարագաներու մէջ գտնուելով ուն կարգացուիլ, ինչ որ, սակայն Մ. Ա. Բեղեանի շուղածն ու չակնկալածն է :

Ուստի Օ-ի վտարութիւնը անտեղի է : Եւ արդէն Օ ուով բառերն ալ սահմանափակ թուով են, զոր կարելի է դիւրութեամբ սորվիլ : Ունք շինելու տեղ աչք հանելու հարկ չկայ :

ԳԼՈՒԽ Թ.

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Մ. Արեղեանի ուղղագրութիւնը խիստ անապա-
րոտ և ձախաւեր է, որովհետեւ

1. Իր յախուռն յեղակարծութեամբն իսկ լեզուի
ոգիին դէմ է, անխղճօրէն խեղաթիւրուած են բառե-
րու պատկերները անճանաչելի ըլլալու չափ. յեւ, վոր,
հայտնություն, այսորվա, պաշտոնյա, չե, վոչ, հետո,
Յեղիշե, տվյալ, հասցեյին, նույնպես, լավելու յե,
Հակորյան, յերեկվա, հավիտյան, գործունեյություն,
վորպես, վորոշված, յեթե, արդյունավետ, յերգե,
յեվայլն :

2. Տառի մը, Յ—ի Ոսկեդարեան հինչը կեղծօրէն
հիմ բռնելով աշխարհաբարը խաթարած է, — յերկու,
յերեվնալ, յեվայլն :

3. Իսկ Ե, Յ և Ո տառերուն ալ աշխարհաբար-
եան հինչը կեղծօրէն հիմ բռնելով Ոսկեդարեանը խա-
թարած է, — Յեղիյա, Յեգիպտոս, Յեսաւ, Հիսուս,
Հովնան, Վորմիզդ, Վողիմպոս, Վոդիսական ևն :

4. Հակիրճութեան փոխարէն յաւելումներ կ'ընէ՝
բառերու մէջ Յ, Վ, և Ի տառերուն ներմուծումով,
հոգիյի, վոր, լույս ևայլն :

5. Անջրպետ մը կ'ստեղծէ այսօրուան երկու,
արեւելահայ և արեւմտահայ, աշխարհաբարներու միջև :

6. Նաև այսօրուան և երէկուան աշխարհաբար-
ներուն միջև :

7. Նաև աշխարհաբարի և գրաբարի անջրպետը
քայլ մը ևս կը լայնցնէ :

Ը, Նմանաձայն բառերը բազմանիշի կը փոխէ
ինչ որ հարուած մ'է լեզուի յատակութեան ուղղուած.
Հ—ով կը գրէ հետեւեալները, — յամառութիւն, յամր,

յանգիլ, յաշտ, յաջող, յար, յարել, յարում, յետ, յետին, յոլով, յոյզ, յոյլ, յոյն, յօտ:

Թ. է—ի վտարումովն ու Ե—ով փոխարինուելովը բնականաբար է—ն ի—ի փոխուելու փոփոխման կանոնն ալ անպէտ ու աւելորդ կը դառնայ, ինչպէս իրաւամբ դիտել տուած են արդէն. իսկ ասոր փոխարէն նոր տարտամ կանոն մը յառաջ կուգայ. թէ՛ Ե—ը ի—ի կը փոխուի, . . երբեմն, և բնական է հարցնել թէ ինչո՞ւ «դեմ» կը կազմէ դիմադրել իսկ բեմ՝ բեմադրել. գեր՝ գիրութիւն, ծեր՝ ծերութիւն, պետք՝ պիտանի, իսկ պետ՝ պետութիւն. դետ՝ դիտակ, իսկ գետ՝ գետակ. հանդես՝ հանդիսարան, իսկ տես՝ տեսարան, ևն: Ահա նոր թնջուք մ'ալ:

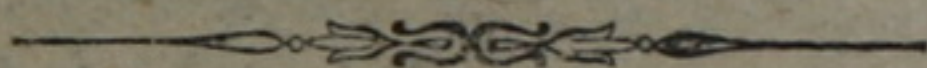
Ժ. Նա հիմնուած չէ գրաբարի, աշխարհաբարի և հայ բարբառագիտութեան ուսումնասիրութեան վրայ, և ասկէ է որ կը բղխին բոլոր միւս թերութիւնները, իրաւամբ արդելք ըլլալով անոր ընդհանրանալուն:

Գանք իրաւական տեսակէտին:

Իրաւ է որ հայ լեզուն, ինչպէս ուրիշ շատ մը լեզուներ բարեփոխման պէտք ունի, ժամանակի ընթացքին՝ խօսուածքին վրայ երեցած աստիճանական փոփոխումները գրուածքի փոփոխումներ ալ կը պահանջեն ի վերջոյ. բայց հարց է թէ հայութեան մէկ մասին պատկանող կառավարութիւն մը իրաւունք ունի՞ ամբողջ ազգին ժառանգութիւնը եղող լեզուին վրայ անհիմն ու յախուռն փոփոխումներ կատարելու, և ան ալ ի՞նչ փոփոխում. լաւագոյն է կոչել չարափոխում, խոշտանգում: Թէ Խ. Հ. կառավարութիւնը իրաւունք ունի՞ նախաձեռնող ըլլալու այս խնդրին մէջ՝ այդ անվիճելի է. անհատ մ'ալ ունի նոյն իրաւունքը. սակայն այսպիսի մշակութային գործի մը նախաձեռնողը, եթէ նպատակ ունի գործին լուրջ բարելաւումը, և ոչ թէ տտիպ ու անապարտ քրմայքներու պարտադրումը՝ ուրեմն պէտք է բժախըն-

դիր ըլլայ գործին կատարելութեան, բոլոր կարելի ուղիներով. իսկ այս ալ կարելի կ'ըլլայ երբ առանց այլամերժութեան, գաղութներու հայ զանգուածներու ձեռնհաս ուժերուն ալ գործակցութեան պայմաններ կը թուլատրուին ու կ'ընձեռուին:

Հայ ուղղագրութեան բարեփոխումը — եթէ այս կերպով յառաջացուած ըլլար՝ արդիւնքը այնքան ձախաւեր չպիտի ըլլար, և անոր ընդհանրացումն ալ առաջին օրէն իսկ ապահովուած կ'ըլլար բնականաբար:

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԲԱՐԵՓՈՒՄԱՆ ԸՆԹԱՑԻԿ ՀԱՐՑԵՐ

Խորհ. Հայաստանի ուղղագրութիւնը քննադատելու փորձիս ընթացքին լեզուական բարեփոխման վրայով մի քանի առաջարկներ կամ վերառաջարկներ երևցան շեղովի: Անշուշտ այդ չէ գրուածքիս նպատակը, սակայն Մ. Արեղեանի ուղղագրութեան անհեթեթութիւնը աւելի զգալի ընելու համար անոր լաւագոյն առաջարկներ հակադրելը անհրաժեշտ էր:

Աւելորդ չէ բարեփոխման ամենակարօտ կէտերուն թռուցիկ ակնարկ մը նետել:

Ա. Բոլոր անձայն Յ — երը վտարելը յարմար է: Բայց այս անմիջապէս հերթական կը դարձնէ այն որ Բ, Երկու ձայնաւորներու մէջտեղի անխուսափելի Յ — երը վերցնելն ալ նպատակայարմար է, ինչպէս արդէն չենք գրեր էական, ոգիի, գիտէի, ևայլն բառերուն մէջ հնչուող Յ — ն. բացառութիւն կարելի է ընել այն Յ — երուն որ կամ երկու ա — ի, կամ երկու ո — ի մէջտեղ կուգան: (Տես Գլուխ Զ.):

Գ. Բառակիրքի Յ ն ալ կարելի է վերցնել եթէ սակայն կարելի չէ զայն օժտել իր նախնի եօթայի կիսաձայն հնչումովը կամ հազագային հինչով մը. այդ պարագային կարելի է պահել այն Յ երը որոնց ջըն-

ջուամբ երկդիմութիւն կը պատճառէ: (Տես Գլուխ 2.)

Դ. Կիսաձայն կէս Վ-ի պէս հնչող ու-երը լ-ի փոխել նպատակայարմար է, ասով հինչի փոխում չի պատճառուիր մինչդեռ երեք տեսակի պարագաներուն մէջ հակիրճութիւն, յստակութիւն և հետեողականութիւն կը դնէ, ինչպէս տեսանք է. Գլխուն վերջը:

Ե. Կարելի է միայն կ'գրել բայերու կը յարադիրը որ զանազան բարբառներու մէջ կա, կօ, և կու ձևերն ալ ունի. թէ ուրկէ՞ յառաջացած է ան, կայ, գոյ կամ ուրիշ ձևէ մը՝ այդ կարեորութիւն չունի, բաւական է որ այսօր հասած է այնպիսի ձևի մը որու Ը-ը կրնանք չգրել ուրիշ շատ մը հնչող և չը գրող անխուսափելի Ը-երու պէս: Աւելի ևս աւելորդ է Կ-ին մակակէտ մը յաջորդեցնել ձայնաւորով սկսող բայերուն առջև, (կ'քալեմ, կ'երգեմ):

Զ. Չը կամ չի բացասակերտէն բոլորովին վերջընել ձայնաւորը, որպէս ըրած ենք արդէն «չգէտ, չտես, չքրիստոնեայ» և այլն բառերուն մէջ, քանի որ ան յառաջացած է ոչ մակբայէն Ո-ին ջնջուելովը՝ որով անտեղի է Չ-էն վերջը ձայնաւոր կամ փոխանորդող մակակէտ դնել:

Է. Անուանց հոլովներուն ու յօքնակիներուն և բայերու բացառիկ ձևերուն մէջ միօրինակութիւն դնելու միտումը նոր չէ, աշխարհաբարի ոգի'ն իսկ է այդ. այս տեսակէտէն ինչ որ անհատներու (օրինակ բազմաշխատ ծերունիին՝ Պ. Մ. Չերազի) ճիգը անմիջականօրէն չէ կրցած ընել՝ ժամանակը ըրած է յամբարար: Մանաւանդ թրքախօսներու հայախօսացումը գրեթէ նոր դաւառաբարրառ մը կ'ստեղծէ, ու նոր թափ մը կուտայ այդ հոսանքին, և այդ՝ կրկնակ պատճառներով. — Նախ որովհետեւ լեզու մը նոր սորվող չափահասը այդ լեզուին բացառութիւններէն խրաչելու և անոնց մէջ նմանութեան ու ընդհանրացումի կէտեր փնտռելու ու նոյնիսկ դնելու միտումը

ուենի : Երկրորդ՝ որովհետեւ բոլն թուրքերէն աղքատ լեզուին՝ բացառութեանց երանգաւորումէն զուրկ կանոնաւորութիւնը (զոր կը գնահատէ բանասէր փրոֆ. Հ. Գեւորգ) նմանողաբար, նոր սովորուող լեզուին փոխադրելու միտումը ունին նոր—հայախօսները, որով անոնց մէջ յաճախ կը հանդիպիք գործածական դարձած նոր ձևերու ինչպէս՝ հայրի, մայրի, քոյրի, ևն, հոլովները, բերեցնել, շինեցնել, իյնացնել և այլն անցողականները կամ անցողակերպները և այլն : Թէ ո՛րքան պիտի ըլլայ թրքախօս հայոց ոչ-զանցառելի զանգուածին այս ազդեցութիւնը գրականութեան վրայ՝ այդ ապագան պիտի ցուցնէ :

Ը. Արեւմտահայերէնի մէջ արդէն փորձուած է արեւելահայ կարճ ներգոյականը, զոր յարմար է քաջալերել գրականութեան՝ մանաւանդ չափական գլրուածքներու մէջ .- Պարտէզում, սենեակում և այլն :

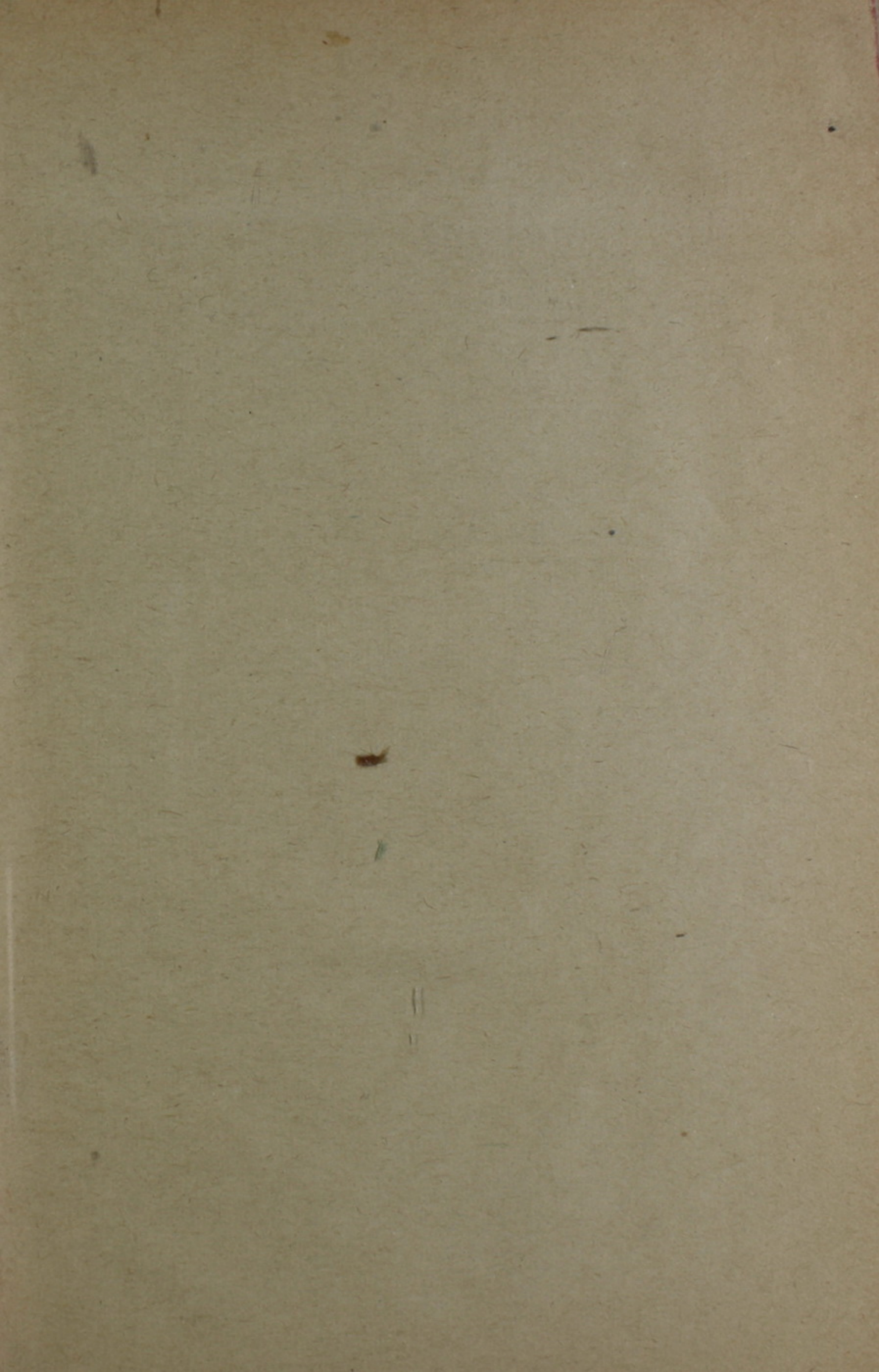
Թ. Արեւելահայերէնի բացառականի — ից մասնիկը յարմար է փոխարինել, ի հարկէ նախ գրականութեան մէջ, արեւմտահայերէնի — ք մասնիկով որուն արտասանութիւնը սոյլ — ատամնային ց — էն շատ աւելի դիւրին է, և որ հնչեղ կակուղ որոշիչ յօդը ն — ն առնելով կը կազմէ կարճ ու գեղահինչ վերջաւորում մը, մինչ միւսը յօդ առնելով վանկ մ'ալ կ'երկարի .- գիւղէն՝ գիւղիցը և այլն : Փափաքելի է որ կովկասաբնակ գրողներն ու արեւմտահայերը ընդհանրացնեն այս նպատակաշարմար ձևը :

Ժ. Իգականի յատուկ Գ. դէմքի անձնական դերանուն մը, թէ եզակիի և թէ յոքնակիի մէջ, անհրաժեշտ է յստակութեան և հակիրճութեան տեսակէտէ, մանաւանդ այն պարագային երբ մի քանի Գ. դէմքեր խնդրոյ առարկայ են : Թէև նե — ին գործածութեան վաղուց սկսուած է, մինչև Պ. Դսևրեանի օրերէն, բայց չէ ընդհանրացած :

Լեզուական բարեփոխման մասին այս տեսակէտ-

ները ո՛չ ամբողջութեամբ նոր են, և ո՛չ ալ հեղինա-
կին այդ մասին ունեցած հայեացքներուն լրումը :
Նման բարեփոխմանց գոյութեան իրաւունքը կախեալ
է անոնց խըրաչօրէն յախուռն չըլլալէն, և լեզուին հա-
կիրճութեանը, յստակութեանը կամ գեղահնչման սա-
տարելէն, առանց ասոնցմէ ուէ մէկին վնասելու նոյն
ատեն : Թէ վերի առաջարկները կը լրացնեն այս պայ-
մանները՝ որոշելը կը մնայ ձեռնհաս ընթերցողին դա-
տողութեանը որու արտայայտումը խիստ փափաքելի է :

$\frac{1}{57217}$

ગુજરાત સર્વોદય સંસ્થા, સુરત

220057217